

AGNIESZKA FLUDA-KROKOS* – KRAKÓW

CATALOGUS LIBRORUM
– **BIBLIOTEKA KARMELITÓW BOSYCH W KRAKOWIE**
W ŚWIELE RĘKOPIŚMIENNEGO KATALOGU Z 1702 ROKU¹

Biblioteki niewątpliwie stanowiły ważny element przestrzeni klasztornej. Ścisłe ukierunkowane na tematykę religijną, starannie dobierane, świadczyły nie tylko o potrzebie posiadania i percepcji zgromadzonych dzieł, lecz były wyznacznikiem zamożności zgromadzenia i wykształcenia zakonników. Ponadto klasztory będące ostoją nie tylko wiary, stały się istotnymi w ochranianiu kultury instytucjami, strzegąc za swymi murami cennych zbiorów, także bibliotecznych.

Klasztorne ksiąźnice są bogatym tematem badawczym, pozwalającym nie tylko przedstawić stan posiadania konkretnego klasztoru na podstawie zachowanych katalogów i inwentarzy oraz sposobów ich nabycia poprzez analizę kronik klasztornej i innych dokumentów życia codziennego zakonników, lecz także poprzez badania znaków proveniencyjnych znajdujących się w poszczególnych woluminach, wyciągać wnioski mówiące o tzw. życiu książki. Karol Głombiowski we wstępie do artykułu prezentującego bibliotekę franciszkanów w Nysie² poza już wymienionymi korzyściami płynącymi z opracowywania inwentarzy bibliotecznych, wskazuje dodatkowo możliwość naświetlenia zainteresowań czytelniczych, przedstawienia charakterystyki językowej i typograficznej (oficyny i wydawcy) zbioru, porównanie stanu różnych bibliotek oraz ukazanie ich na tle kulturalnym epoki, a także poznanie praktycznego bibliotekarstwa. Ponadto inwentarze i katalogi mogą być cennym (i często jedynym) źródłem informacji o produkcji wydawniczej³.

* Agnieszka Fluda-Krokos – dr nauk humanistycznych w zakresie językoznawstwa, adiunkt w Instytucie Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie, e-mail: a.fluda_krokos@interia.pl

¹ Udostępnienie katalogu ze zbiorów biblioteki Klasztoru Karmelitów Bosych w Czernej oraz tłumaczenie z języka łacińskiego instrukcji bibliotecznej dzięki uprzejmości ś.p. o. prof. dr. hab. Benignusa Wanata (1934-2013).

² K. Głombiowski, *Biblioteka franciszkanów w Nysie*, w: *Z dziejów książki na Śląsku*, red. B. Kocowski, M. Burbiana, K. Głombiowski, Wrocław 1955, s. 77-146.

³ Tamże, s. 81-82.

Biblioteki klasztorne stały się tematem publikacji monograficznych, ukazujących losy bibliotek z kręgu różnych zakonów. Są to m.in. książka Iwony Pietrzkie-wicz o krakowskich kanonikach⁴, Marii Pidłypczak-Majerowicz o bazylianach⁵, Krystyny Zawadzkiej o śląskich dominikanach⁶, Waldemara Graczyka o karmel-itach bosych w Czernej⁷, a także tego autora książka o księgozbiorze Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku, napisana wspólnie z Jolantą M. Marszał-ską⁸, która jest również autorką m.in. opracowania dziejów biblioteki cystersów w Szczyrzycu⁹. W ostatnich latach ukazało się także sporo artykułów naukowych poświęconych tej tematyce, z najnowszych np. Antoniego Karasia o bibliotece redemptorystów w Tuchowie¹⁰, Włodzimierza Bielaka o księgozbiorze norbertan-ek w Imbramowicach¹¹, Natalii Szwiec o księżnicy Lwowskiego Kolegium Je-zuickiego¹², Kazimierza Łatak nt. kultury książki w klasztorze kanoników regu-larnych w Wolbromiu¹³ czy też Tomasza Gałuszki nt. badań krakowskiej biblioteki dominikańskiej¹⁴.

Catalogus librorum Conventus Immacula: Conceptionis B.V.M. F.F. Carme-litarum Discalceatorum Cracoviae. Factus. Anno Domini 1702 przedstawia za-wartość biblioteki pierwszego klasztoru zakonu karmelitów bosych w Polsce¹⁵. Placówka pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny¹⁶ została za-

⁴ I. Pietrzkie-wicz, *Biblioteka kanoników regularnych w Krakowie XV i XVI w.*, Kraków 2003.

⁵ M. Pidłypczak-Majerowicz, *Bazylianie w Koronie i na Litwie: szkoły i książki w działalności zakonu*, Wrocław 1986.

⁶ K. Zawadzka, *Biblioteki klasztorne dominikanów na Śląsku (1239-1810)*, Wrocław 1999.

⁷ W. Graczyk, *Księgozbiór klasztoru-eremu karmelitów bosych w Czernej od XVII do końca XIX wieku: studium z dziejów kultury intelektualnej i duchowej*, Kraków 2011.

⁸ W. Graczyk, J.M. Marszałska, *Księgi rękopiśmienne i stare druki w zbiorach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku: z dziejów kultury polskich bibliotek kościelnych w dawnych wiekach*, Kraków 2010.

⁹ J.M. Marszałska, *Biblioteka opactwa OO. Cystersów w Szczyrzycu do końca XIX stulecia: dziedzictwo wieków*, Tarnów 2007.

¹⁰ A. Karaś, *Dzieje Biblioteki Prowincjalnej Redemptorystów w Tuchowie: ogólna charakterystyka księgozbioru*, „FIDES – Biuletyn Bibliotek Kościelnych”, 1/2 (2010) s. 184-209.

¹¹ W. Bielak, *Księgozbiór panien norbertanek w Imbramowicach*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” (dalej: ABMK), 95 (2011) s. 5-10.

¹² N. Szwiec, *Próba rekonstrukcji Biblioteki Lwowskiego Kolegium Jezuickiego (1596-1773) na podstawie znaków własnościowych*, w: *Libri separati*, red. S. Siess-Krzyszowski, W. Walecki, Kraków 2010, s. 41-62.

¹³ K. Łatak, *Kultura książki w wolbromskim klasztorze kanoników regularnych laterańskich w czasach nowożytnych*, „Echa Przeszłości”, 11 (2010) s. 69-90.

¹⁴ T. Gałuszka, *W przededniu powstania „studium generale”, nowe badania nad czternastowiecznym zachowanym księgozbiorem dominikanów krakowskich*, „Przegląd Tomistyczny”, 16 (2010) s. 25-42.

¹⁵ Krótka charakterystyka spisu por. Graczyk, *Księgozbiór klasztoru-eremu karmelitów bosych w Czernej*, s. 83-84, 90-92.

¹⁶ Historia zakonu wg: Cz. Gil, *Czteryście lat Karmelitów bosych w Polsce (1605-2005)*, w: *Karmelici Bosi w Polsce: 1605-2005*, red. Cz. Gil, Kraków 2005, s. 13-48; tenże, *Historia Kar-*

łożona w 1605 r. dzięki staraniom biskupa przemyskiego i podkanclerzego koronnego Macieja Pstrokońskiego, który na rzecz karmelitów odkupił od Jadwigi z Dębian Padniewskiej jej majątek składający się z ogrodu, dwóch budynków i stawów, znajdujący się wówczas za bramą Mikołajską¹⁷, według współczesnej topografii Krakowa przy ul. Kopernika. Do darowizny przekazanej o. Maciejowi od św. Franciszka 3 grudnia 1605 r., cztery dni po akcie donacyjnym, wprowadzili się karmelici bosy. Drewniany kościół poświęcono niecały rok później (28 października 1606 r.). Przyjęty teren okazał się jednak zbyt podmokły, dlatego też w kilkanaście lat później dzięki darowiznom ziemskim Mikołaja z Podhorzec Wolskiego, Eufrozyny Sieniawskiej Chodkiewiczówny oraz Gaspara Mikołaja Borkowskiego, po uzyskaniu przywileju króla Władysława IV z dnia 3 maja 1633 r., przystąpiono do budowy murowanych zabudowań klasztornych wraz z kościołem na wyżej położonych, sąsiednich parcelach. Prace trwały pół wieku, zaś poświęcenie budynków miało miejsce w 1683 r. Pięć lat po odrestaurowaniu zabudowań zniszczonych w czasie konfederacji barskiej, karmelici zgodnie z nakazem prymasa Polski Michała Poniatowskiego, z dnia 30 sierpnia 1787 r., zmuszeni zostali do opuszczenia budynków klasztornych i przekazania ich na rzecz szpitala św. Łazarza. Zakonnicy przeniesieni zostali do drugiej swojej krakowskiej placówki pod wezwaniem św. Michała i św. Józefa, założonej w roku 1618, mieszczącej się w budynkach przy obecnych ul. Poselskiej i Senackiej. Jednak i tutaj nie przebywali długo. W 1797 r. władze austriackie odebrały zakonowi dobra, zaś zakonnicy przenieśli się do klasztoru-eremu w Czernej. W budynkach poklasztornych umieszczono sąd oraz więzienie, a w 1954 r. przekazano je Muzeum Archeologicznemu.

Po kasacie zakonu, księgozbiór trafił do biblioteki kapitulnej oraz biblioteki zakonu misjonarzy w Krakowie. Po wielu latach, w 1963 r. odzyskano jedynie ok. 700 woluminów z Wawelu¹⁸ – bardzo zaniedbanych i zniszczonych. Przechowywane w niewłaściwych warunkach, uległy częściowo tak ogromnej degradacji, że nie nadawały się do konserwacji i naprawy. W przypadkach, gdy było to możliwe, pozostawiono jedynie karty tytułowe, resztę paląc. Obecnie 190¹⁹ ocalonych woluminów z bogatej biblioteki zakonników z klasztoru pw. NMP znajduje się w bibliotece klasztornej w Czernej.

melu Terezańskiego, Kraków 2002; B. Wanat, *Wkład i zasługi włoskich karmelitów bosych w powstanie prowincji Ducha Świętego w Polsce w 1. połowie XVII wieku*, „*Analecta Cracoviensia*”, 27 (1995) s. 637-651; tenże, *Zakon Karmelitów Bosych w Polsce: klasztory karmelitów i karmelitanek bosych 1605-1975*, Kraków 1979, s. 103-108; tenże, *400 lat fundacji Zakonu Karmelitów Bosych w Krakowie i jego rozwój w 1. połowie XVII wieku w Polsce*, w: *Cztery wieki Karmelitów Bosych w Polsce (1605-2005)*, red. A. Ruszała, Kraków 2005, s. 39-54; oraz Cz. Gil, *Karmelici Bosy*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 8, red. A. Szostek, Lublin 2000, kol. 814-819.

¹⁷ Brama Mikołajska (brama św. Mikołaja) była jedną z ośmiu istniejących wówczas bram obronnych miasta Krakowa. Wzniesiona w roku 1312, rozebrana pięć wieków później – w 1812 r.

¹⁸ Część odzyskanych zbiorów pochodziła także ze skasowanego w 1797 r. klasztoru karmelitów bosych św. Michała i Józefa w Krakowie.

¹⁹ Graczyk, *Księgozbiór klasztoru-eremu karmelitów bosych w Czernej*, s. 91.

Inwentarz wymieniony został w kilku publikacjach, gdzie pojawia się wzmiankowany *à propos* zbiorów czerneńskich, jest jednym z nielicznych dokumentów archiwalnych pozostałych po klasztorze pw. Niepokalanego Poczęcia NMP, który pozwala na choćby częściowe jego zrekonstruowanie i przedstawienie funkcjonowania. W 1965 r. wspomina o nim oraz o losach części jego zbiorów Józef Długosz²⁰. Z kolei Jolanta M. Marszałska, pisząc o metodyce sporządzania katalogów bibliotecznych oraz strukturze treściowej księgozbiorów karmelickich, wymienia prezentowany katalog w gronie typowych spisów tego rodzaju, charakteryzujących się starannością i poprawnością, zgodną z obowiązującymi wówczas zasadami²¹. Ta sama autorka, badając proveniencje zbiorów czerneńskich²², zwróciła uwagę na trzy wpisy potwierdzające przynależność części obecnych zbiorów do klasztoru pw. Niepokalanego Poczęcia NMP. Są to: (1) *Conventus Novitiatius²³ Conceptionis Immaculatae Fratrum Carmelitarum Discalceatorum Cracoviensis*, (2) *Conventus Novitiatius Cracoviensis Carmelitarum Discalceatorum* oraz (3) *Conventus Cracoviensis Carmelitarum Discalceatorum Immaculatae Conceptionis Beatae Virginis Mariae*.

Prezentowany spis biblioteki klasztornej znajduje się w Archiwum Karmelitów w Czernej²⁴, liczy 61 kart (32-93) i zawiera wykaz książek zgromadzonych w 1702 roku w bibliotece klasztornej, będący częścią inwentarza dóbr klasztornych zatytułowanego *Liber bonorum Conventus Novitiatius Cracoviensis Immaculate Conceptionis B.V. Mariae Anno Dñi 1702 sub Prioratu R. P. Cypriani à Jesu Maria Conscriptus²⁵*, sporządzonego za czasów przeoratu Cypriana od Jezusa Maryi²⁶.

Blok o wymiarach 195×290 mm i grubości 30 mm oprawiony jest w jasną skórę, ozdobioną prostymi, skromnymi geometrycznymi tłoczeniami, całość oprawy została jednak uszkodzona przez szkodniki i nieodpowiednie warunki przechowywania. Spisy sporządzone są przez jedną osobę, kaligraficznym, zazwyczaj czytelnym pismem.

Zawartość księgozbioru została zestawiona w 20 działach tematycznych²⁷. Inwentarz nie zawiera jednak żadnych adnotacji topograficznych, mówiących o rozmieszczeniu ksiąg w bibliotece, dlatego też niemożliwym jest omówienie

²⁰ J. Długosz, *Biblioteka Klasztoru oo. Karmelitów Bosych w Czernej*, ABMK, 11 (1965) s. 112.

²¹ J.M. Marszałska, *Inwentarze ksiąg biblioteki karmelitów bosych w Czernej jako przejaw systematyzacji zbiorów klasztornych w XVIII i XIX wieku*, ABMK, 89 (2008) s. 267.

²² Taż, *Zapisy własnościowe w księgozbiorze starych druków Karmelitów Bosych w Czernej i ich historyczne znaczenie w kulturze duchowej i intelektualnej zakonu*, w: *Cztery wieki Karmelitów Bosych w Polsce (1605-2005)*, red. A. Ruszała, Kraków 2005, s. 261-280.

²³ Klasztor pw. Niepokalanego Poczęcia NMP był także nowicjatem dla polskiej i litewskiej prowincji karmelitów powstałej w 1617 r.

²⁴ Zespół: Arch[iwum] Niep[okalanego] Pocz[ęcia] w Kr[akowie], Sygn. ANPK 7.

²⁵ Na rękopis składają się 94 karty, w tym trzy niezapisane.

²⁶ Józef Stefanowicz, 37. przeor klasztoru. B. Wanat, *Zakon Karmelitów Bosych w Polsce: klasztory karmelitów i karmelitanek bosych 1605-1975*, Kraków 1979, s. 142.

²⁷ Problem nazewnictwa działów w bibliotekach klasztornych i związaną z tym dowolnością por.: H.W. Wyczawski, *Kościelne zbiory biblioteczne*, w: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. 2, cz. 1, Lublin 1975, s. 541 (tam również bogata bibliografia tematyczna).

sposobu ich przechowywania. Niewątpliwie jednak zbiory ułożone były w działach, zgodnie ze sporządzonym spisem. Kolejno były to: Sacra scriptura, Sancti patres, Commentatores, Theologi scholastici, Theologi morales, Spirituales, Concionatores, Controversitae, Iuris & Civiles, Philosophi, Historici Sacri, Historici Profani, Oratores, Poetae, Libri Humanitatis, Libri Quodlibetici, Medici, Libri Polonici, Libri Hispanici, Libri Italici.

Pewne światło na przechowywanie księgozbioru, a także na kulturę książki w zakonach rzuca ogólna instrukcja dla bibliotek klasztornych karmelitów zamieszczona w *Instructiones Fratrum Discalceatorum Congregationis S. Eliae Ordinis Beatissimae Virginis Mariae de Monte Carmelo* (Rzym: Ludouici Grignani, 1635, s. 131-135). Dowiadujemy się z niej m.in., że biblioteka powinna gromadzić książki zachęcające do mądrości oraz mieć katalog, w którym będą spisane wszystkie tytuły, przydzielone do konkretnych działów, zaś regały i szafy²⁸, gdzie będą one przechowywane, winny być oznaczone literami poszczególnych działów. Ponadto w bibliotece powinien znaleźć się wykaz książek zakazanych, a wydawnictwa tego typu przechowywać należy w zamkniętej szafie. Dla książek wypożyczonych powinien być prowadzony oddzielny spis oraz przygotowane rewersy wypożyczeń, a wszelkie powstałe z winy korzystającego braki należy szybko uzupełniać. Za wydawanie woluminów odpowiedzialna ma być jedna osoba, która nie może nikogo wpuszczać do magazynu. Zgodnie z instrukcją każdy tom należy oznaczyć znakiem proveniencyjnym (pieczętką lub pismem). Nakazuje ona także zapewnić dla czytelników miejsce, w którym będą mogli spokojnie skorzystać z wypożyczonych książek, ze stołami i krzesłami, a także kartki i atrament. Bibliotekarz powinien dbać o czystość i ład w bibliotece, zaś zbiory szczególnie cenne winny być przechowywane w specjalnej szafie. Na zakończenie autor napominał o obowiązku pomnażania zbiorów nie tylko o dzieła autorów historycznych, ale i współczesnych, jednak przy zachowaniu pewnej skromności. Zakładając zatem wypełnianie tej instrukcji, przyjąć należy, że biblioteka składała się z miejsc do lektury, magazynu, w którym książki były ułożone w działach (przechowywane w szafach lub na regałach), dwóch szaf specjalnych: z książkami zakazanymi oraz zbiorami cennymi²⁹.

W sporządzonym spisie opisy w działach ułożone są alfabetycznie, przy czym po kolejnych częściach (po każdej literze) pozostawiono miejsce na dopisanie nabytków bibliotecznych. W sześciu kolumnach, na które podzielono karty, zapisane zostały następujące informacje: *author, folium, editio, typogr[aphus], annus* oraz poza tabelą *exemp[larus]*. W kolumnie, która zgodnie z nagłówkiem powin-

²⁸ Na temat armariów – szaf do przechowywania ksiąg – por.: R. Werszler, *Rola armarii w kulturze i dziejach książki*, w: *Regionalne dziedzictwo kulturowe jako baza dla kształtowania tożsamości lokalnych*, red. S. Kowalska, s. 168-198; o wyposażeniu bibliotek historycznych także: M. Przywecka-Samecka, *Z dziejów najstarszych pomieszczeń w Polsce. Biblioteka Kapitulna w Gnieźnie*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego. Seria A.” nr 38, „Bibliotekoznawstwo”, nr 3, Wrocław 1962, s. 3-27.

²⁹ Dla dodatkowego zabezpieczenia tych ostatnich szafa była zamykana na klucz zdeponowany w Archiwum Konwentualnym, w tzw. skrzyni trzech kluczy (*arca trium clavum*), ten zaś wydawany tylko w obecności trzech osób – przełożonego i dwóch dyskretów.

na zawierać informacje o autorze publikacji, umieszczono ponadto dane mówiące o tytule, jednak są to zapisy skrótowe i niedokładne, często sporządzane według pomysłu autora spisu. Na przykład w dziale komentarzy do pism świętych znajduje się zapis „Pauli Scherlogi in Cant.”, co zapewne jest opisem dzieła autora *Cogitationes in Salomonis canticorum canticum ex triplici vestigatione humana, sacra, didactica* wydanego trzykrotnie (1633, 1637, 1640) w Lyonie, zaś dwa zapisy inwentarzowe wskazują na obecność w zbiorze dwóch ostatnich edycji. Podobnie lapidarny zapis w dziale *Theologi morales: Vincentij Candidi to Prædicatorum... Illustriorum disquisitionum moralium, tomi duo : quibus omnes casus conscientie maximè practicabiles explicantur, ex sacris canonibus et probatis doctorum sententijs, ad instructionem confessoriorum, et poenitentium* wydany w Lyonie w 1638 r. I przykład trzeci z działu *Spirituales*, w którym m.in. zapis: *Menologium Carmelitanum*, co w rzeczywistości jest dziełem Pietro Toma Saraciniego *Menologium Carmelitarum, in duas distributum partes : altera memoranda continet acta divorum quos... vetustus eremitarum ordo B. V. Mariae de Monte Carmeli... annue colit; altera antiquata quaedam, sed, auspice Deo, resumenda ejusdem instituti festa...* z roku 1627, wydanego w oficynie Clemente Ferroniego w Bolonii. Inwentarz, pomimo takich skróconych opisów, dzięki przejrzystemu układowi w kolumnach i jednolitemu prowadzeniu zapisów, jest czytelny.

Spisujący używał nie tylko skrótów w rubryce autorskiej, lecz także w przypadku miejsca wydania, np. *Mogunt.* jako Moguncja, i wydawcy, np. *Offic. Plantiniana* jako oficyna Plantina. W przypadku wydawcy brak również jednolitości w zapisach – w niektórych opisach pojawia się zapis *in officini* lub *apud* i nazwa wydawcy, w innych zaś jednowyrazowe określenie, np. *Andreoviensis* jako krakowska oficyna Mateusza Andrzejowczyka, *Hierati* na określenie oficyny Antona Hierata w Kolonii lub *Typo. Societ. Jesu* jako oficyna wileńska zakonu jezuitów. Ponadto bardzo często autor stosuje ogólnie przyjęte określenia powtórzenia i skróty, np. *eiusdem* dla autora, *ibidem* lub *ibid.* dla miejsca wydania, *apud eundem* dla wydawcy i *eodem* dla daty³⁰.

Z obliczeń wynika, że w inwentarzu zanotowano 1 768 opisów książek w ok. 2 150 woluminach. Biblioteka posiadała więcej niż jeden egzemplarz 146 publikacji, przy czym 21 z nich powyżej pięciu egzemplarzy. Najwyższą ich liczbę odnotowano m.in. w przypadku dzieła Philippo a Sanctissima Trinitate *Maria sicut aurora consurgens, sive Tractatus de B. Mariae Virginis Deiparae immaculata Conceptione*³¹ (Lugduni: Anton Jullieron, 1667) – 9 egz., dzieła Tomasza od Pana Jezusa *Orationis mentalis via brevis et plana*³² (Kraków: Franciszek Cezary, 1626) – 13 egz., Jana od Jezusa i Maryi *Instructio novitiorum*³³ (Rzym: Carol Vulliet, 1605) – 13 egz., tegoż *Schola Orationis, Contemplationis et Mortificationis passionum*³⁴ (Poznań: Jan Volrab, 1623) – 20 egz. Wymienione przykładowe publikacje były podstawowymi podręcznikami formacyjnymi.

³⁰ Tę samą zasadę zapisu J.M. Marszalska wskazała w inwentarzu biblioteki klasztornej w Czernej z roku 1718. Por. Marszalska, *Inwentarze ksiąg biblioteki karmelitów bosych w Czernej*, s. 267.

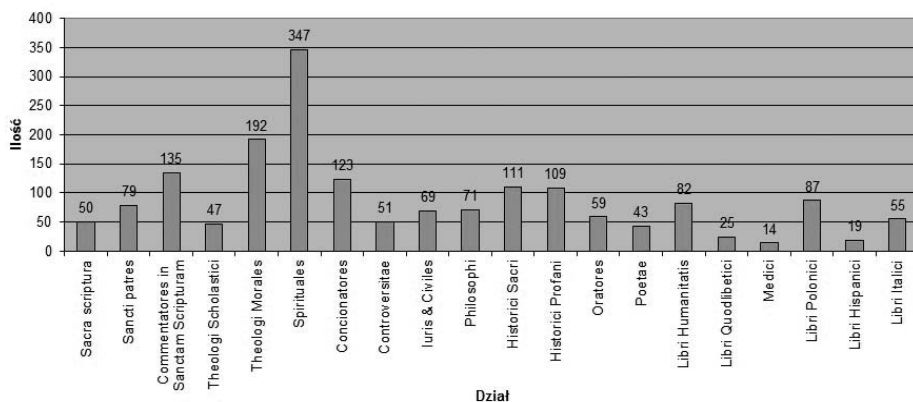
³¹ Zapis: *Tractatus de Immac. Concept B.M.V.*

³² Zapis: *Ejusdem Via brevis Oradnis Mentalis.*

³³ Zapis: *Instructio Novitiorum.*

³⁴ Zapis: *Schola Oradnis ibid. de Cultu Reginae Cal.*

Jak wspomniano, książki zostały spisane w układzie działowym. Zawartość liczbową poszczególnych części księgozbioru przedstawia poniższy wykres:

Wykres 1. Zawartość poszczególnych działów/ The contents of the individual sections

Źródło: obliczenia własne.

Największy pod względem zawartości jest dział *Spirituales*, czyli ksiązek poruszających tematykę kształtowania i rozwoju duchowego. Biorąc pod uwagę fakt, że klasztor pw. NMP pełnił również funkcję nowicjatu, czyli jednostki formacyjnej dla przyszłych zakonników, nie dziwi przewaga tego działu nad innymi. Powyżej 100 pozycji zapisano także w działach *Historici profani* (historycy świeccy) – 109, *Historici sacri* (historycy święci) – 111, *Concionatores* (kaznodziejstwo) – 123, *Commentatores in sanctam scripturam* (komentarze do pism świętych) – 135, *Theologi morales* (teologia moralna) – 192. Obecność dużej liczby publikacji dotyczących kaznodziejstwa, historii, komentarzy do pism świętych oraz dzieł teologicznych związana była zapewne również ze szczególną funkcją edukacyjną przypisaną klasztorowi. Z kolei obecność działu *Oratores* wraz z wymienionym już *Concionatores* tworzyły całość niezbędną do nauczania i nauki sztuki kaznodziejskiej.

Biorąc pod uwagę nazwy sekcji, w które pogrupowane były książki w bibliotece klasztoru za Bramą Mikołajską, warto porównać je z formami kształcenia i wychowania stosowanymi w kręgu karmelitańskim w Polsce. Kraków, w którym jednocześnie funkcjonowały dwa klasztory karmelitów bosych (pw. Niepokalanego Poczęcia NMP i pw. św. Michała i Józefa), był jednym z najważniejszych ośrodków kształcenia przyszłych zakonników³⁵. Placówki krakowskie przyjęły następujący podział obowiązków edukacyjnych – starszy klasztor (NMP) spełniał funkcję nowicjatu, młodszy – domu studiów³⁶. Czesław Gil w przywołanym już

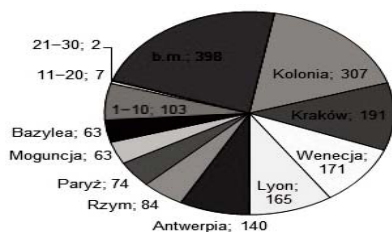
³⁵ Poza tym nowicjaty istniały jeszcze w: Przemyślu, Wiśniczu Nowym, Wilnie, Poznaniu, Wiśniowcu i Głębokiem. Gil, *Czteryista*, s. 20.

³⁶ Tamże.

opracowaniu³⁷ wskazuje, że przedmiotami obowiązkowymi w nowicjacie była filozofia, teologia dogmatyczna (scholastyczna), teologia moralna oraz studiowanie Pisma Świętego. Ponadto każdy z nowicjuszy miał także swojego opiekuna, czuwającego nad jego rozwojem duchowym. Zajęcia te, a także rozprawy naukowe i podręczniki autorstwa wykładowców nowicjatu i studiów³⁸, dotyczące teologii kontrowersyjnej, teologii życia wewnętrznego oraz mariologii, wskazują jednoznacznie na praktykę gromadzenia w bibliotece klasztoru św. Michała i Józefa druków zgodnych z zapotrzebowaniem i prowadzoną działalnością formacyjną. Tym samym wypełniano jeden z punktów instrukcji dla bibliotekarzy księżnic klasztornych karmelitów mówiący, by, gromadzić księgi do mądrości zachęcające.

Ogólnie poziom kształcenia kandydatów na zakonników i samych braci³⁹ ocenia Cz. Gil dobrze, wskazując na zagraniczne kontakty i studia karmelitów w Rzymie i Genui, skąd także przywozili do Polski niezbędne publikacje⁴⁰. Stąd też zapewne do zbiorów trafiły dzieła teologiczne wydane w oficynach włoskich (*Libri Italici*) i hiszpańskich (*Libri Hispanici*). Tym samym wskazać można trzy pewne drogi nabywania zbiorów bibliotecznych: pierwsza wynikająca z odgórnego nakazu w instrukcji, drugą były kontakty z zagranicą, trzecią donacje.

Pod względem chronologii księgozbiór był typowy dla tamtego okresu – dominowały w nim druki z wieku XVII (1164), znacznie mniej pochodziło z wieku XVI – 393 tytuły, z XV – 5, z XVIII – 2 tytuły. Przy 204 pozycjach autor spisu nie podał daty druku. Warto przyjrzeć się również miejscu wydania zgromadzonych w bibliotece klasztornej ksiąg, pamiętając przy tym o zagranicznych studiach i kontaktach zakonników. Najwięcej odnotowano publikacji wydanych w Kolonii (307) oraz Krakowie (191), następnie kolejno w: Wenecji (171), Antwerpii (140), Rzymie (84), Paryżu (74) oraz Bazylei i Moguncji (po 63). Pozostałe wymienione w spisie ośrodki typograficzne wydały od 1 do 30 tytułów, a przy 398 nie podano miejsca wydania. Dane wraz z wartością procentową przedstawia wykres nr 2.

Wykres 2. Produkcja ośrodków wydawniczych w omawianym księgozbiorze/ The production of the publishing centres in the discussed book collection.

Źródło: obliczenia własne.

³⁷ Tamże, s. 19-24.

³⁸ Tamże, s. 23. Autor wymienia m.in. Mikołaja od Jezusa i Maryi, Sebastiana od Wszystkich Świętych, Ignacego od św. Jana Ewangelisty, Sebastiana od Matki Bożej i Andrzeja Brzechwę.

³⁹ O edukacji duchowieństwa por. J. Flaga, *Formacja i kształcenie duchowieństwa zakonnego w Rzeczypospolitej w XVII i XVIII wieku*, Lublin 1998.

⁴⁰ Tamże, s. 22.

W spisanyms księgozbiorze dominują dzieła w języku łacińskim, oprócz tego kilkadziesiąt w języku polskim oraz niewielka liczba po włosku i hiszpańsku, na co wskazują odrębne działy utworzone dla tych trzech grup (*Libri polonici*, *Libri italici*, *Libri hispanici*).

Porównując inwentarz księgozbioru karmelitańskiego z pierwszego klasztoru na ziemiach polskich ze spisami ksiąg z klasztoru-eremu w Czernej⁴¹, można zauważyć wspólne, podstawowe zasady ich sporządzania, zgodne ze wspomnianą instrukcją z roku 1635 – systematyczny podział według działów⁴² oraz gromadzenie wydawnictw zgodnych z profilem placówki. Ponadto opisy zbudowane są w nich według tych samych haseł: autor, tytuł (lub w odwrotnej kolejności), format, typograf, rok wydania oraz ilość egzemplarzy lub tomów. Dodatkowo w spisie biblioteki nowicjatu przy kilkudziesięciu pozycjach autor zamieścił w kolumnie ilości egzemplarzy oznaczenie w postaci trzech pionowych kresek (---), np. na stronach 53 v., 57, 73. Przyjąwszy, że w przypadku wieloegzemplarzowych wydawnictw liczba egzemplarzy była oznaczana cyframi lub liczbami arabskimi, to oznaczenie przypuszczalnie można uznać bądź za znak wypożyczenia, co jednak kłóciłoby się z zapisami z instrukcji, mówiącymi o odnotowywaniu w księdze wypożyczeń oraz rewersach⁴³, bądź za wskazanie powstałych braków, co z kolei byłoby zgodne z przepisami. Zakonnik opiekujący się księgozbiorem był bowiem zobowiązany sprawdzać, czy książki znajdują się na odpowiednim miejscu, zatem do wykonywania czynności⁴⁴, które dziś nazwalibyśmy *skontrum* nieustającym. Dodatkowym dowodem na postawioną tezę o wskazywaniu w ten sposób braków mogą być identyczne oznaczenia znajdujące się także przy drukach o więcej niż jednym egzemplarzu (np. na s. 1). Jednak większość tego typu oznaczeń (---) znajduje się na początkowych kartach spisu.

Księgozbiór klasztoru pw. NMP w Krakowie podzielony był na 20 działów odpowiadających w większości przypadków zadaniom, jakie miał do spełnienia klasztor-nowicjat. Dla zobrazowania zawartości biblioteki kilkanaście przykładów. W dziale pierwszym – *Sacra scriptura* (50 wpisów) – zgromadzono wydania Pisma Świętego oraz wydawnictw pokrewnych. Wśród nich były m.in. wydanie *Biblia Sacra Vulgatae Editionis* (Rzym: Typographia Apostolica Vaticana, 1590), ponadto m.in. Hugo de Sancto Caro *Sacrorum Bibliorum vulgatae editionis concordantiae ad recognitionem iussu...* (Antwerpia: Officina Plantiniana Balthasaris Moreti, 1642), Alberti Novi Campiani *Scopus Biblicus* (Kraków: Łazarz Andrysovicz, 1553) oraz *Psalterium. Zoltarz Dawidów*⁴⁵ w tłum. Walentego Wróbla (Kra-

⁴¹ Marszalska, *Inwentarze ksiąg biblioteki karmelitów bosych w Czernej*, s. 267.

⁴² Tamże. Kolejno inwentarze zawierają: 1718 r. – 17 działów, 1910 r. – 9 działów, 1816 r. – 7 działów, 1865 r. – fragmentaryczne ujęcie działów, przełom XIX i XX w. – 10 działów (spis donacji ks. Wincentego Smoczyńskiego), 1912-1918 r. – 13 działów.

⁴³ *Instructiones...*, s. 133.

⁴⁴ Tamże, s. 135.

⁴⁵ Zapis w inwentarzu: *Psalterium latinopolonicum*.

ków: Wdowa Unglerowa, 1567). W dziale kolejnym – *Sancti patres* – wpisano 79 książek, wśród nich m.in. Jana Damasceńskiego *Opera : multo quam unquam antehac auctiora, magnaue ex parte nunc de integro conuersa per D. Jacobum Bilium... Accessit locuples rerum & verborum in his memorabilium index* (Paryż 1603), św. Bazylego *Opera omnia* (Bazylea: Proveniana, 1540) i Conrada Gesnera *Bibliotheca universalis: sive Catalogus omnium scriptorum ... in tribus linguis, Latina, Graeca [et] Hebraica* (Tiguri: apud Christophorum Froschouerum, 1545). Dział trzeci – *Commentatores* – zawiera 135 not, m.in. Paulus Scherlogus *Cogitationes in Salomonis canticorum canticum ex triplici vestigatione humana, sacra, didactica* (Lugduni: Jacobus Prost, 1637); Bartholomaeus Amantius, Josephus Langius, Dominicus Nanus Mirabellius, Franciscus Tortius *Novissima Polyantha : in Libros XX Dispertita* (Francofurti: Zetznerus, 1617) i św. Bernarda *Thesaurus E Monimentis D. Bernardi Clarevallensis Abbatis primi, non perfunctorie, sed summa cura, diligentia & fide erutus, per Nicolavm Pithoeum...* (Genewa: Francisci le Preux, 1589. Z kolei w *Theologi scholastici* (47 wpisów) znalazły się m.in. *Opuscula omnia F. Thomae de Vio Caietani Ordinis Praedicatorum Cardinalis Tituli Sancti Sixti : in tres distincta tomos : in hac vltima omnium editione diligentissime recognita locupletissime[que] in marginibus illustrata : quorum seriem, & quae on eis contienetus sequens index indicabit* (Wenecja: Apud Franciscum de Franciscis Senensem, 1596), Jodocusa Loricha *Thesaurus novus utriusque theologiae theoricae et practicae* (Friburgi Brisgoiae, 1609), *Otium Theologicvm Tripartitvm, Sive Amaenissimae Disputationes De Deo, Intelligentiis, Animabus Separatis, Earvmque Variis Receptaculis, trium magnorum Authorum Bartholomaei Sibyllae, Ioannis Trithemii, Alphonsi Tostati, : Singularis eruditionis variaeque lectionis plenissimae opusculis, comprehensae* (Duaci : Bellerus, 1621). W innym, *Theologi morales*, ze 192 opisami znajdujemy, m.in. Francesco Bordoni *Variae resolutiones; seu Consilia regularia; nedum Regularibus Personis, verum etiam Praelatis Ecclesiasticis, Sacerdotibus, Iudicibus, Aduocatis, Causidicis, aliisque in utroque Foro versantibus apprimè utilia, imò & necessaria* (Wenecja: Apud Bertanos, 1641), Ioannis Sanchez *Selectas disputationes de rebus in administratione Sacramentorum, praesertim Eucharistia...* (Antwerpia: Petri Belleri, 1644). Z kolei *Spirituales* (347) zawiera m.in. Kaspra Druźbickiego *Negotiatio Spiritvalis : Per varias Indvstrias Aeternis Intenta Lvcris Conscripta* (Kraków: In Officina Schedeliana, [1674]). Przytoczone przykłady to tylko niewielka część z 1768 wpisów. Jak już zauważono, wpisy zazwyczaj nie mają zbyt wiele wspólnego z pełnym tytułem odnotowanego dzieła, co utrudnia identyfikację książek i dopiero całościowe rozszyfrowanie zawartości inwentarza dałoby pełny obraz biblioteki klasztornej tego krakowskiego zgromadzenia.

Na zakończenie, przyjmując za K. Głombiowskim⁴⁶ jeden z aspektów badań wynikających z inwentarzy i katalogów, obliczeniom szczegółowym poddano produkcję oficyn w dziale *Libri Polonici*, zawierającym 78 wpisów. Przy 72 pozycjach podano miejsce druku oraz uproszczoną nazwę drukarni. Z racji na lokalizację klasztoru w Krakowie, nie dziwi obecność aż 61 druków miejscowych oficyn

⁴⁶ Głombiowski, *Biblioteka franciszkanów w Nysie*, s. 82.

– m.in. Piotrkowczyków (18), Schedlów (10), Cezarych (8), Łazarza Andryswicza (8). Poza tym odnotowano sześć publikacji poznańskich, cztery wileńskie oraz jedną lubelską. Zaznaczyć należy, że książki z rodzimych oficyn znajdują się także w innych działach, dlatego też pełny obraz mogłaby dać szczegółowa analiza całego inwentarza. Przykładowo samych druków krakowskich wpisano aż 191, a poza wymienionymi już Poznaniem, Wilnem i Lublinem, księżnica posiadała także woluminy z Leszna, Warszawy, Wrocławia i Zamościa.

Z wstępnej analizy inwentarza biblioteki pierwszego klasztoru karmelitów bosych w Polsce, wyłania się obraz księgozbioru gromadzonego zgodnie z profilem placówki, a także według obowiązujących zakonników przepisów bibliotecznych z roku 1635. Spis sporządzony metodycznie, z podziałem na sześć elementów opisu (autor i tytuł, format, miejsce wydania, oficyna, rok wydania oraz liczba egzemplarzy), nie jest jednak pozbawiony mankamentu charakterystycznego dla tego typu rękopisów – bardzo częstego podawania autora i tytułu w formie skróconej⁴⁷, popularnej, różniących się od wydrukowanych w książce. Za takim sposobem zapisu przemawiała ekonomia, zważywszy na bardzo rozbudowane tytuły druków z wieków XV-XVIII, których pełny zapis wymagałby od notującego i większej ilości czasu, i miejsca na kartach. Powodem drugim takiej notacji są także funkcjonujące w języku codziennym tytuły i określenia – skrótowe i umowne, np. zapis *Tractatus de Immac. Concept B.M.V.* był odpowiednikiem dzieła Philippto a Sanctissima Trinitate *Maria sicut aurora consurgens, sive Tractatus de B. Mariae Virginis Deiparae immaculata Conceptione* (Lugduni: Anton Jullieron, 1667). Owa prostota notacji, zrozumiała dla ówczesnych użytkowników biblioteki, w opracowaniu i edycji źródeł jest kłopotliwa i wymaga długich poszukiwań, ułatwionych jednak coraz bardziej dzięki bazom starodruków dostępnym także on-line⁴⁸.

Liczne druki zagraniczne (np. Kolonia – 307, Wenecja – 171, Antwerpia – 140), a także więzi zakonników odbywających studia poza Polską, wskazują na rozległe kontakty zobowiązanych do gromadzenia odpowiednich publikacji z wydawcami i księgarzami obcymi. Ponadto obecność ok. 250 druków o proveniencji polskiej jest dowodem na liczną produkcję religijną polskich drukarni.

Podział księgozbioru na 20 wymienionych działów był także typowy dla bibliotek klasztornych, gromadzących księgi o określonej tematyce. W przypadku tej konkretnej księżnicy szczególną uwagę poświęcano na gromadzenie druków niezbędnych w prowadzeniu nowicjatu.

Niestety, jest to także jedna z tych bibliotek klasztornych, które nie uchroniły się przed zmianami historycznymi. Czterokrotne przenosiny zakonników pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny odbiły się negatywnie także na księgozbiornie. Z 1 768 pozycji zapisanych w inwentarzu z 1702 r. obecnie przechowywanych w Archiwum Karmelitów Bosych w Czernej jest 190⁴⁹, co stanowi zaledwie ok. 11% całości.

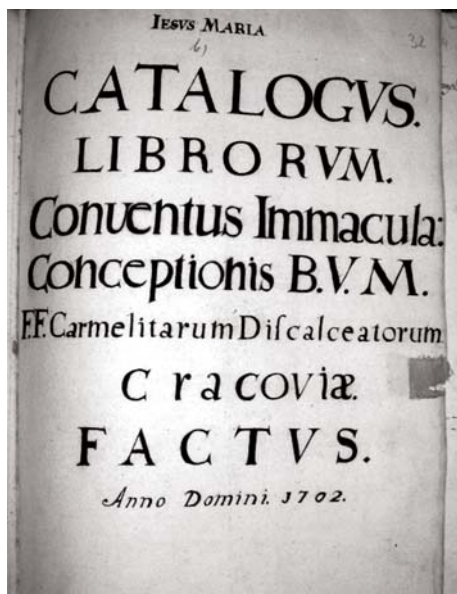
⁴⁷ W artykule dla zobrazowania problemu w kilku przypadkach podano zapis zaczerpnięty z inwentarza.

⁴⁸ Np. HBP (Heritage of the Printed Book Database) – ok. 3 mln opisów, WorldCat.org (The World's Largest Library Catalog) – 2 bln opisów (dane z 25. 01. 2014 r.).

⁴⁹ Graczyk, *Księgozbiór klasztoru-eremu karmelitów bosych w Czernej*, s. 91.

Fot. 1 Oprawa przednia boku, *Catalogus librorum Conventus Immaculae Conceptionis B.V.M. F.F. Carmelitarum Discalceatorum Cracoviae. Factus. Anno Domini 1702.* Fot. A. Fluda-Krokos/
The front binding of the side, *Catalogus librorum Conventus Immaculae...* Photograph: A. Fluda-Krokos.

Fot. 2. Strona tytułowa inwentarza biblioteki – *Liber bonorum Conventus Novitiatus Cracoviensis Immaculate Conceptionis B.V. Mariae Anno Dñi 1702 sub Prioratu R. P. Cypriani à Jesu Maria Conscriptus*/ The title page of the library inventory – *Liber bonorum Conventus Novitiatus Cracoviensis...*

The image shows a manuscript page titled "SPIRITVALES" which is a library inventory. The page is organized into a table with several columns. The main title "SPIRITVALES" is at the top center. Below it, the columns are labeled: "Author", "Editio", "Editor", and "Typogr.". There are also some smaller columns on the right side. The text is handwritten in a cursive script. The page is divided into two main sections, one starting with "H" and the other with "I".

Fot. 3. Przykładowa strona inwentarza (53). Fot. A. Fluda-Krokos/ A sample page of the inventory (53)

Słowa kluczowe: biblioteka klasztorna, karmelici bosy, inwentarz biblioteczny, starodruki, Kraków

CATALOGUS LIBRORUM –THE LIBRARY OF THE DISCALCED CARMELITES IN CRACOW IN THE LIGHT OF THE MANUSCRIPT CATALOGUE OF 1702

Summary

This paper presents a preliminary analysis of the contents of the first monastic library of the Carmelite Order in Poland. On the basis of the manuscript *Catalogus librorum Conventus Immaculae Conceptionis B.V.M. F.F. Carmelitarum Discalceatorum Cracoviae. Factus. Anno Domini 1702* it was discovered that the library of the monastery church devoted to the Holy Virgin Mary in Cracow was divided into 20 sections, and the most numerous ones were the *Spirituales* and *Theologi morales* sections. Calculations show that the inventory includes 1768 descriptions of books in approx. 2150 volumes. Currently, 190 survived volumes are located in the monastic library in Czerna.

Keywords: monastic library, the Discalced Carmelites, library inventory, antique books, Cracow

Translated by Aneta Kiper